

SA'DULLAH HAN

(سعد الله خان)

Sa'dullah Hân
b. Şeyh Emîr Bahş Allâmî
(ö. 1066/1656)

**Bâbürlü Hükümdarı
Şah Cihan'ın veziri.**

1018'de (1609) Hindistan'ın Siyâlkût şehrine bağlı Çinut köyünde doğdu. Eğitimi Lahor'da aldı. Molla Yûsuf Giyahî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders aldı. Hayatının ilk devrelerinde mütevazi bir hayat sürdü. Ardından eğitimi ileerletmek için Delhi'ye gitti. Zaman içinde bilgi ve becerisiyle şöhret buldu. 1050'de (1640) Bâbürlü Hükümdarı Şah Cihan Lahor'a geldiğinde Emîr Mûsevî Han aracılığıyla onunla tanıştı. Bu tanışmadan sonra Şah Cihan tarafından saraya alındı ve değişik görevlerde bulundu. 1052'den (1642) itibaren birkaç yıl boyunca değişik birliklerin başına getirildi. 1055'te (1645) İslâm Han'ın yerine Dîvân-ı Hâlisâ'ya tayin edildi. Kandeher, Safevî Hükümdarı II. Şah Abbas tarafından ele geçirilince Şah Cihan, veziri Sa'dullah Han'ı Evrengzîb ile beraber Kandeher'ı geri almak üzere gönderdiyse de başarıya ulaşamadı. Bu sefer sırasında hastalanan Sa'dullah Han 22 Cemâziyelâhir 1066'da (17 Nisan 1656) vefat etti. Onun resmî yazışmalarını içeren mektupları ve münşeat mecmuası *Mektûbât-ı Sa'dullah Hân* ismiyle Nâzır Hasan Zeydî tarafından neşredilmiştir (Pencap 1968). II. Şah Abbas, Şehzade Evrengzîb ve Dârâ Şükûh gibi dönemin hükümdar ve devlet adamlarına yazdığı kırk altı mektubun yer aldığı bu eser dil ve anlatım açısından önemli münşeat örnekleri arasında sayılır. Sa'dullah Han ayrıca Abdülhamid Lâhûrî'nin Şah Cihan'ın hükümdarlığıyla ilgili *Pâdişâhnâme* adlı eserini düzenlemiştir (Rieu, I, 260).

BİBLİYOGRAFYA :

Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 260; S. Muhammad Latif, *Lahore: Its History Architectural Remains and Antiquities*, Lahore 1982, s. 58, 60; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhettü'l-havâtir*, V, 157-159; S. M. İkrâm, *Muslim Civilization in India*, New York 1969, s. 184, 186, 187, 211; Zuhürüddin Ahmed, *Pakistan Min-i Fârsî-yl Edeb kâ Târîh*, Lahor 1974, s. 259-265; F. Bernier, *Travels in the Mogul Empire, AD 1656-1668* (trc. A. Constable), New Delhi 1983, s. 23; Buruzger, "Sa'dullah İjân 'Allâmî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahrân 1380 hş., IV, 1384-1385; Zuhur Ahmed Azhar, "'Allâmî Sa'dullah İjân", *İDMİ*, XIII, 435-438.

RIZA KURTULUŞ

SÂDULLAH PAŞA

(1838-1891)

**Osmanlı Devleti'nin
Berlin ve Viyana sefiri.**

18 Kasım 1838'de Erzurum'da doğdu. Babası çeşitli valiliklerde bulunmuş Vezir Mehmed Esad Muhlis Paşa'dır. Aslen Ayaşlı olup soyu Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ikinci halifesi Bünyamin Ayâşî'ye dayanır. Dârülmâârif Rüşdiyesi'nden mezun oldu. 1853'te on beş yaşındayken meaşsız aday memur olarak Maliye Hazinesi Vâridat Kalemi'ne girdi. Fransızca bilgisi dolayısıyla 1856'da Bâbürlü Tercüme Odası'na geçti. Bu görevi esnasında 1861'de daha sonra ismiyle anılacak olan Çengelköy'deki yalısı satın aldı (BA, A. MKT. NZD, 355/44). Haziran 1865'te, Tercüme Odası halifeliği üzerinde kalmak kaydıyla Maârif-i Umûmiyye Nezâreti bünyesinde kurulan Tercüme Cemiyeti üyeliğine getirildi. 4 Ekim 1865'te Mustafa Fâzıl Paşa'nın başkanlığında kurulan Meclis-i Hazâin'in kalem müdürü oldu; Ekim 1867'de Mezâhib Kalemi müdürlüğüne tayin edildi. Aynı yıl Mustafa Fâzıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektubu tercüme etti; mektup cemiyet tarafından bastırılarak İstanbul'da el altından dağıtıldı.

Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşu esnasında 19 Mayıs 1868'de Şûrâ-yı Devlet Maarif Dairesi başmuavinliğine ve 13 Mayıs 1869'da Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edildi. Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasında büyük emeği geçti. Yûsuf Kâmil Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet'te yaptığı tensikat sırasında Maarif Dairesi kapatılınca Adliye Dairesi başmuavinliğine getirildi. Ertesi yıl üyelik üzerinde kalmak kaydıyla Şûrâ-yı Devlet başkâtibetine tayin edildi. Bu görevi esnasında Fransa Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanunu'nun tercüme edilmesi ve Osmanlı hukukuna uyarlanması için oluşturulan komisyonun başkanlığını yaptı.

8 Ekim 1871'de Hariciye Nezâreti'ne bağlı Matbuat Müdüriyeti uhdesinde olmak üzere Dîvân-ı Hümâyün tercümanlığına getirildi. Matbuat müdürü olarak Matbuat Nizamnâmesi'ni Tercüme Odası'na başladığı yıllardan beri fikir ve kader birliği ettiği arkadaşlarına karşı uygulamak zorunda kaldı; *Diyojen*, *İbret*, *Hadîka* ve *Sîrâc*'in kapatılmasıyla ilgili yazıların altında Sâdullah Paşa'nın imzası vardır. Buna rağmen basının üzerine yeterince gitmediği gerekçesiyle 9 Nisan 1873'te görevinden uzaklaştırıldı.

12 Haziran 1873'te tayin edildiği Maârif müsteşarlığında sıbyan mekteplerinden yüksek okullara kadar eğitimin bütün kademelerinin ders programlarını yeniden düzenleyen komisyonunda görev aldı; yeni usulde eğitim yapmak ve daha sonra teşkilâtlandırılacak okullara örnek olmak üzere Nuruosmaniye Camii'nde bir ibtidâî mektebi açtı. Ayrıca yeni müfredata göre okutulacak derslerin kitaplarını hazırlamak için bazı uzmanları görevlendirdi. İstanbul'da bir umumi kütüphaneye ve nezaret bünyesinde bir İstatistik Kalemi kurdu.

28 Şubat 1874'te ikinci defa Dîvân-ı Hümâyün tercümanlığına tayin edildi. Ankara civarında kuraklık ve kıtlık baş göstermesi üzerine Sâdullah Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyon bu sıkıntının aşılmasında ve yardımların organizasyonunda önemli hizmetlerde bulundu. 10 Haziran 1874'te Dîvân-ı Hümâyün âmedciliğine, 2 Temmuz 1874'te Meclis-i Vükelâ'ya dahil olarak Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne getirildi. Ertesi yıl gerçekleştirilen tensikat esnasında Temyiz Mahkemesi birinci reisliğine ve 1876'da Ticaret Nâzırlığına tayin edildi.

V. Murad'ın cülûsuyla getirildiği (30 Mayıs 1876) Mâbeyn-i Hümâyün başkâtipliğinden padişahın hal'i üzerine üç ay sonra ayrıldı. Midhat Paşa ekibi, II. Abdülhamid'le yaptığı pazarlıkta Sâdullah Paşa'nın başkâtibette kalması için ısrarcı oluyorsa da padişah tahta geçtikten sonra bu göreve Said Bey'i (Küçük Said Paşa) tayin etti. II. Abdülhamid'in kanaati, Sâdullah Paşa'nın da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip ölümüne sebep olan kadronun içinde yer aldığı yönündeydi. Bu sebeple olayı incelemek için kurdurduğu soruşturma komisyonu onu olayla ilişkilendirmeye çalıştıysa da netice alamadı (BA, YEE, 20/33). Bu durum Sâdullah Paşa'nın yaklaşık on beş yıl süren müteakip hayatını şekillendirdi. 2 Mayıs 1876'da başlayan ve gittikçe genişleyen Bulgar isyanı ve sonrasında meydana gelen olayları incelemekle görevli olağan üstü komisyonun başkanlığına getirildi (16 Eylül 1876) ve burada başarılı çalışmalar yaptı (BA, HR. TO, 463/66). 8 Mayıs 1877'de Berlin sefirliğine tayin edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordularının Rusya'ya yenilmesi üzerine Ayastefanos'ta yapılacak barış görüşmelerine ikinci delege olarak katıldı ve çetin müzakerelerin ardından çok ağır şartları ihtiva eden antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı (3 Mart 1878). Antlaşmanın bölge siyasetinde Rusya'ya sağladığı üstünlüğü gören büyük devletlerin,

durumu görüşmek için Berlin'de topladıkları uluslararası kongrede de delege olarak bulundu. Beş yıl süren Berlin sefirliği esnasında Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli hizmetleri oldu. II. Abdülhamid, yaptığı hizmetlerin karşılığında 7 Aralık 1881'de kendisine vezirlik rütbesi ve paşalık unvanı verdi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 67567). 22 Mart 1883'te Viyana sefirliğine tayin edildi. Almanya İmparatoru I. Wilhelm'in ölüm törenlerine II. Abdülhamid'i temsilen katıldı.

Sefâret hizmetçisiyle olan ilişkisi sonucu kızın hamile kalması üzerine skandal endişesiyle geçirdiği buhran neticesinde 14 Ocak 1891'de havagazıyla intihara teşebbüs etti ve doktorların bütün müdahalelerine rağmen 18 Ocak'ta öldü. Naaşı özel bir vagonla İstanbul'a gönderildi ve 29 Ocak günü Ayasofya Camii'nde cenaze namazı kıldıktan sonra II. Mahmud Türbesi haziresine gömüldü. Sâdullah Paşa, Berlin sefâretiyle yurt dışına gönderilmesinden sonra ölümüne kadar geçen on dört yıl içinde sadece Ayastefanos barış görüşmeleri ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hadisesine karışanlar yargılandığı mahkeme için (Haziran 1881) iki defa İstanbul'a gelebildi.

Mehmed Vecîhi Paşa'nın kızı Necîbe Hanım ile evli olan Sâdullah Paşa'nın Âsaf, Nusret, Râgıb ve Nazlı isimli dört çocuğu vardı (hâtıraları ve romanları bulunan Münevver Ayaşlı, Nusret Bey'in eşidir). Murassa' Mecidî ve Osmânî nişanları dışında Yunanistan'ın Sauveur nişanının şövalye rütbesi, Avusturya'nın Franz Joseph, İtalya'nın Couronne d'Italie, Rusya'nın Sainte Anne ve Almanya'nın Aigle Rouge nişanlarına sahipti. İyi bildiği Farsça ve Fransızca'nın yanında Almanca'ya da âşinaydı. Özel olarak akaid, fıkıh, Doğu ve Batı edebiyatları tahsil etmişti. 1889'da kendisiyle Viyana'da görüşen Ahmed Midhat

Efendi onun bilgisinden ve görüşlerinden, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında orta bir yol tutulması gerektiğine dair düşüncelerinden hayranlıkla bahseder.

Babası gibi şair olan Sâdullah Paşa'nın bugüne ulaşan şiirleri yazdıklarının küçük bir kısmını oluşturur. Mithat Cemal Kuntay hacmi hakkında bilgi vermediği iki defterde şiirlerinin kayıtlı olduğunu ve bu defterlerin kendisinde bulunduğunu belirtir. Kölüyü metheden otuz kıtalık terciibendi, Alphonse de Lamartine'in "Göl" isimli şiiriyle Homeros'un *İlyada* destanının ilk on beytinin manzum çevirisi, ayrıca destanın kırk altı-kırk yedi sayfalık bir bölümünün nesir olarak tercümesi bilinmektedir. Gerçek zannedilen bâtil inanışların XIX. yüzyılda yıkıldığı, aklın ve tecrübenin üstünlüğüyle ilim ve teknikte büyük gelişmeler olduğu tezine dayanan "On Dokuzuncu Asır" adlı şiiri bir zihniyet ifadesi bakımından dikkat çekici bulunmuştur (tahlili için bk. Kaplan, s. 64-68). Nesir alanında ise Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'ne yazdığı esbâb-ı mücibe lâyihası güzel üslûbunun ve güçlü kaleminin işareti olarak değerlendirilir. Ebûzziyâ Mehmed Tefvik'in *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmaniyye*'de yayımladığı "Şarlotenburg Sarayı", "1878 Paris Ekspozisyonu" ve "Berlin Mektubu" ile çeşitli kişilere yazdığı mektupları da aynı özelliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevlân*, İstanbul 1307, s. 1003-1005; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 126; Mehmed Galib, *Sâdullah Paşa yâhud Mezardan Nidâ*, İstanbul 1909; Ebûzziyâ Mehmed Tefvik, *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmaniyye*, İstanbul 1329, s. 205; a.m.f., *Yeni Osmanlılar Tarihi* (haz. Ziyad Ebûzziyâ), İstanbul 1973, I, 15-16, 22-25; II, 185-186, 218; III, 478, 497-500, 505, 512-513, 524-527; Refet Avni - Süleyman Bahri, *Resimli Müntehabât-ı Edebiyye*, İstanbul 1329, s. 22-24; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1566-1573; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire: 1856-1876*, Princeton 1963, s. 207-208; Münev-

ver Ayaşlı, *İşittiklerim ... Gördüklerim ... Bildiklerimiz ...*, İstanbul 1973, s. 17-18, 23, 145-150; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri*, İstanbul 1975, s. 64-68; Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, İstanbul 1989, s. 297-298; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 566-567; *Hadîka*, nr. 44, İstanbul 13 Kânunusânî 1289; *Mecmûa-i Ebûzziyâ*, IV/46, 15 Cemâziyelevvel 1302, s. 1453-1455; *Sabah*, nr. 513, İstanbul 19 Cemâziyelâhîr 1308; *The Oriental Advertiser*, 28 January 1891; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 3758, İstanbul 27 Ocak 1891; Mithat Cemal Kuntay, "Sadullah Paşanın Basılmış İki Şiir Defteri", *Edebiyat Âlemi*, sy. 1, İstanbul 1949, s. 3; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Viyana Büyük Elçisi Vezir Sâdullah Paşa'nın İntiharına Dair", *TTK Belleten*, XIV/55 (1950), s. 419-479; a.m.f., "Merhum Sâdullah Paşa'nın Safvet ve Cevdet Paşalar ve Safvet Paşazâde Refet Beyle Mektuplaşması", a.e., XV/58 (1951), s. 263-299; H. J. Kornrumpf, "Sadullah Pascha. Zu Seinem 100. Todestag Am 18. 1. 1891 in Wien", *TKA*, XXX/1-2 (1992), s. 179-186; Sinan Kunalalp, "Sadullah Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 482.

ALİ AKYILDIZ

SÂDULLAH PAŞA YALISI

İstanbul'da
XVIII. yüzyılın sonlarında
inşa edilen bir yalı.

Boğaziçi'ndeki yalılar arasında günümüze gelen en erken tarihlî ve en iyi korunmuş ahşap yalılardan biri olup Çengelköy'de yer almaktadır. Yalının rıhtım üzerindeki tek katlı selâmlık bölümü XX. yüzyılın başlarında yıkılmış, günümüze özgün olarak harem bölümü ve bahçe cephesindeki su kemeri ulaşmıştır. Ayrıca yalya ait bir hamam, mutfak ve kayıkhaneye bulunuyordu. Yalı, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar giden bostancıbaşı defterlerindeki kayıtlara göre I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'ya verilmiştir. Bu kayıt ve mimari özellikler göz önüne alındığında I. Abdülhamid döneminin sonlarına, III. Selim döneminin (1789-1807) başlarına tarihlendirilebilir. Yalı 1861'de Sâdullah Paşa tarafından satın alındıktan sonra bu adla anılmıştır.

İki katlı yalı merkezî sofalı plan tipindedir. Birbirine kesişen iki eksen düzenine göre tamamen simetrik bir plan gösterir. Denize paralel biçimde konumlanmış merkezî sofanın köşelerine yerleştirilen ikişer adet oda ve sofaya deniz ve bahçe yönünden saplanan eyvanlar planın temelini oluşturur. İki katın planı da birbirini küçük bir farkla tekrar eder. Alt kat sofası köşeleri pahlanmış dikdörtgen, üst kat ise oval şekilli bir sofaya sahiptir. Sofalar uzunlamasına denize paraleldir. Üst kat sofasını bir

Sâdullah
Paşa Yalısı -
Çengelköy /
İstanbul